

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 126 2005

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2006 och för recensioner 1 september 2006.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapetets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 91-87666-23-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2005

Övriga recensioner

Allan Ranius, *Nya strövtåg i Linköpings stiftsbibliotek*. Linköping (eget förlag) 1997.

Allan Ranius, *Bibliotekarier vid Linköpings stiftsbibliotek*. Linköping (eget förlag) 2004.

Ett stiftsbibliotek har djupa rötter i det förgångna. För domkyrkornas och domkapitlens behov skapades under medeltiden bibliotek med präntade böcker och med ett växande bestånd av skrivelser och dokument av kyrklig och juridisk natur. Därtill kom att stiftsbiblioteken hade att betjäna katedralskolorna. När dessa senare återuppstod som gymnasier blev den officiella benämningen på de gamla bok- och brevsamlingarna gymnasie- och stiftsbibliotek.

I Linköping hade domkapitlet under biskopens ledning huvudmannaskapet för det anrika biblioteket intill 1926, då ett riksdagsbeslut förändrade dess status. Det fick nu beteckningen Stifts- och landsbiblioteket i Linköping. Två år tidigare hade ett kommunalt stadsbibliotek inrättats. Ett namnbyte gjordes 1994 till Linköpings stadsbibliotek och vid den senaste omorganisationen blev de gamla samlingarna under beteckningen "Forskning" en av fem enheter. Stiftsbibliotekets historia så tecknad blir, om man så vill, historien om en fortgående marginalisering i takt med biblioteksväsendets demokratisering.

Om Linköpings stiftsbiblioteks samlingar genom åren legat mer eller mindre obeaktade av en bredare allmänhet blev läget plötsligt ett annat i september 1996. Biblioteksbranden ställde de förnämliga samlingarna bokstavligt talat i blixtbelysning. Förstörelsen ovan markplanet blev i det närmaste total. Men till stiftsbibliotekets magasinerade dyrbarheter därunder nådde till all lycka inte hettan i sin fulla förödande styrka. Katastrofen, oerhörd i sig själv, blev därför inte fullständig. De kulturvärden som den gången med knapp nöd undgick förstörelsen är omätbara. Den insikten skärps väsentligt vid läsningen av två bibliotekshistoriska arbeten av Allan Ranius, *Nya strövtåg i Linköpings stiftsbibliotek*, utgiven 1997, året efter

katastrofbranden, och *Bibliotekarier vid Linköpings stiftsbibliotek*, som kom ut hösten 2004.

Ranius, som under ett kvartssekel förestod de gamla samlingarna, ger sina läsare en inträngande belysning av en kulturinstitutionens utveckling och förvandling under 700 år. Hans insiktsfulla och engagerade redogörelse för aktörer och händelser gör tillsammans med de fylliga personregistren de båda böckerna till en värdefull vägledning för bok- och lärdomshistoriskt intresserade. Inte minst litteratursociologer och personhistoriker har här mycket att hämta.

Det är mödan värt att med Ranius som ciceron göra sig förtrogen med detta humanistiska forskningsbibliotek som efter de stora universitetsbiblioteken hävdar en plats bland de främsta i vårt land. Medges skall att läsaren på en del ställen finner framställningen förlora sig i småsaker, att det personhistoriska intresset kan undanskymma överblicken, att den nitiska källforskningen en och annan gång resulterar i utförliga citat även där enbart ett sakförhållande utgör poängen. Men även i denna minutiösa vaksamhet ligger förtjänster. Författaren förmedlar generöst bok- och personhistorisk dokumentation, hans arkivstudier är omfattande. I bibliografiska bilagor lyfts äldre och sentida lärdes verksamhet fram i ljuset och allt under strövtågens gång uppmärksammas en anseelig mängd arbeten, större och mindre, som bygger på forskningar i stiftsbibliotekets samlingar.

En bok som utlovar "nya strövtåg" förutsätter en föregångare. Denna är dåvarande stiftsbibliotekarien och greven Carl Magnus Stenbocks 1918 utgivna *Strövtåg i Linköpings stiftsbibliotek*. Som Stenbock så även Ranius, som i sin bok sammanfört uppsatser som han tidigare publicerat bland annat i dagspress. I en inledande essä belyser han östgötska kunskapscentra under medeltiden. Därefter följer en presentation av Linköpings förste boktryckare och sedan en lång svit porträtt av boksamlare, arkivbildare, donatorer och andra som bidragit till bibliotekets växt och växande rykte.

Medeltiden var för Östergötland en storhetstid med enastående bildningshärdar. Bland klostren var Alvastra landets äldsta och Vadstena dess bildningshistoriskt sett förnämsta. Samtidigt var linköpingsstiftet det efter ärkestiftet främsta i riket och dragkampen mellan mälardalen och östgötaslätten om var landets intellektuella centrum skulle finnas pekade länge till Östergötlands fördel. Men så grundades Uppsala universitet och reformationen krossade den medeltida bildningstraditionen med förödande konsekvenser. Vadstenaklostret plundrades, biskop Hans Brask förlorade kampen mot Gustav Vasa och den äldre vasatidens kulturella järnår begynte. Det skarpa brottet mellan den katolska medeltiden och vasatidens trängre horisonter bestyrks e silentio i stiftsbibliotekets bestånd. Inte en enda bok, framhåller Ranius, finns kvar från den medeltida boksamlingen. Det som inte förstördes skingrades under senare perioder då allt pappleri betraktades som en styggelse. Trots detta finns åtskilliga rariteter från medeltiden i bibliotekets samlingar. De är resultat av förvärv och donationer i senare tid. Bland ej så få inkunabler utmärker sig *Des Dodes Dantz*, ”dödsdansboken”, på plattyska och tryckt i Lübeck 1489. Linköpingssexemplaret är det ena av allt som allt två kända exemplar av detta med träsnitt illustrerade tryck.

Det var under 1700-talet som stiftsbiblioteket i Linköping växte till att bli ett av landets mest betydande bibliotek. I dess utveckling spelade stiftsledningen en avgörande roll och stiftets biskopar var på samma gång både framstående kyrkoledare och kulturpersonligheter. Haquin Spegel, Erik Benzelius d. y., Uno von Troil och Jacob Lindblom slutade alla som ärkebiskopar. Efter Spegel finns i biblioteket både böcker och handskrifter. Erik Benzelius, ryktbar för sin mångsidiga lärdom, hade en framgångsrik verksamhet bakom sig som bibliotekarie vid Uppsala universitet. Men en huvudroll som riksdagspolitiker och därjämte svikande krafter gav inte den boksynte biskopen möjlighet att ägna önskvärd uppmärksamhet åt linköpingsstiftets ännu blygsamma bokbestånd på drygt ett tusen volymer. Ändå blev Benzelius den som mer än någon annan enskild boksamlare har kommit att sätta sin prägel på stiftsbiblioteket. Det skedde genom förvärvet 1757 av hans boksamling som uppgick till 3000 volymer jämte 175 handskrifter och, inte mindre betydelsefullt, genom en donation 1789 av hans omfattande lärda korrespondens.

Ranius tecknar i närbild en lång rad lärda original och boksamlare som under seklernas lopp satt bestående spår i bibliotekets annaler. Jag väljer ur denna skara en enda, Christopher Henric Braad. Bland lärda östgötar i samtiden – han avled 1781 – uppvisar han det märkligaste levnadsödet. Som superkargör vid Ostindiska kompaniet kunde han efter fyra framgångsrika handelsresor kvittera ut en ansenlig förmögenhet. Därefter slog han sig ned på ett gods söder om Norrköping och ägnade sina sista levnadsår *procul negotiis* åt lärda intressen som resulterade i *Ostrogothia literata*, en i fem praktband bunden handskrift som Ranius betecknar som ”en av de förnämsta i biblioteket”. Braad har däri samlat personporträtt och dokumenterat lärd och vitter verksamhet inom linköpingsstiftet från medeltiden till den egna samtiden. Inalles omfattar detta arbete, en provinsieell motsvarighet till Johannes Schefferus *Suecia literata*, 1381 artiklar, en del av ansenligt omfång.

I Ranius 2004 utgivna *Bibliotekarier vid Linköpings stiftsbibliotek* tecknas en biblioteksmiljö, som mycket länge stod i skriande kontrast till samlingarnas dignitet. Under 1700-talets första hälft var biblioteket hänvisat till ett av domkyrkans kor. Fukten ansatte samlingarna och inga provisorier hjälpte. 1758 togs det nya domkyrkotornet i bruk och biblioteket, nu utökat med den stora benzeliussamlingen, placerades i tre rum en trappa upp i tornbyggnaden. Året därpå inrättades en tjänst som avsåg skötseln av biblioteket. Arbetsplatsen, svårtillgänglig och under den kalla årstiden rent hälsovådlig, inbjöd inte de prästmän som ännu på 1860-talet innehade bibliotekariesysslan till de krafttag som det ständigt växande beståndet fordrade. Återkommande är klagomålen över oordningen. När Bernhard Henrik Palmaer 1838 riktade sin en gång riksbekanta bannstråle mot prelatererna i Kråkvinkel fick också biblioteket sin släng av slevan. ”I Linköping gör bibliotekarien ingenting och amanuensen hjälper honom”, löd hans giftiga kommentar. Fler uttalade sig som Palmaer.

Bibliotekarietjänsten var under de första hundra åren en genomgångsbefattning. Bibliotekarierna var med något undantag prästvigda. De fick tillgodoräkna sig dubbla tjänsteår. Drömmen som också infriades för flertalet var den att med åren få dra sig tillbaka till en kyrkoherdetjänst ute i stiftet.

Det skulle dröja till 1875 innan biblioteket flyttades ut från sina lika otillräckliga som otillgängliga lokaler i domkyrkans torn. Då hade en präst-

man sedan några år efterträtts av en bibliotekarie med humanistisk skolning.

Ranius förser inte endast lärdomshistoriker med sina kunskaper och arkivfynd. Medan han närgånget följer den långa raden av biblioteksmän kastar han också en sidobelysning på ett offentligt biblioteks väg till gemene man. Ännu för Carl Magnus Stenbock, död 1923, var uppgiften att vårda det gamla förnäma stiftsbiblioteket huvudsaken. För hans efterträdare, Nils Gobom, skiktades uppdraget i två, dels att svara för en "stiftsavdelning", dels en "folkavdelning". När upprättande av ett stadsbibliotek diskuterades i början av 1920-talet konstaterades att Linköping hade den lägsta utlåningen i hela riket, inte mer än ett tiondedels lån per invånare. Ur demokratisk synpunkt hade det lärdomstempel som stiftsbiblioteket genom tiderna utgjort samtidigt fungerat som en bromsande faktor.

Men förhållandena förändrades från och med 1920-talet. Bokbeståndet och tillströmningen av låntagare gjorde behovet att ersätta de gamla lokalerna från 1870-talet akut. Det skulle dröja till 1973 innan den nya byggnaden, i sitt slag den förnämligaste i landet, stod färdig att tas i bruk.

Vid början av invigningsåret 1974 var biblioteket en arbetsplats som fullständigt skilde sig från förhållandena ett halvsekel tidigare. Här fanns nu, noterar Ranius, 60 anställda vid huvudbiblioteket och 90 vid biblioteksfilialerna.

Ranius avbryter sin historik vid året 1974, då landsbibliotekarien Åke Vretblad lämnade sin tjänst. Vi vet vad som ett par decennier senare skulle hända med det ståtliga bokpalats som detta år invigdes.

Med sitt engagemang, sin förmåga att in i detaljer utvinna information ur arkiv och tidningslägg och därtill som åsna vittne till en av svensk bibliotekshistorias mest dramatiska händelser har Ranius mer att ge. Det är att hoppas att han kommer att fullfölja sin krönika genom att belysa även det sista, för hans bibliotek så händelserika kvartsseket av 1900-talet.

Tore Wretö

Leif Alsheimer, *Bildningsresan. Från ensidig utbildning till sammanhangskapande bildning*. Prisma. Stockholm 2004.

Leif Alsheimer är universitetsläraren som sett till att juridikstudenter får sig litterära klassiker till livs under utbildningen. Sedan 1997 har hans temanriktade, humaniora-orientera(n)de kurs *Core curriculum* getts parallellt med det affärsrättsliga programmet på Internationella handelshögskolan i Jönköping. Syftet? Att bredda bildningsbasen bortom den renodlat fackmässiga och täcka de stora sammanhangs- och kunskapsluckor Alsheimer ser som påtagliga hos dagens studenter. För denna insats har Alsheimer fått stor medial uppmärksamhet och Högskoleverkets utvärdering av kursen har gett fina resultat.

I *Bildningsresan. Från ensidig utbildning till sammanhangskapande bildning* skriver Alsheimer om den syn på bildning/brist på bildning som motiverade *Core curriculum*-kursen. *Bildningsresan* är dock mer än ett dokument över ett lyckat humanioraexperiment. Boken är framförallt ett inlägg i debatten om ett svenskt utbildningsväsende i kris: en alltmer kunskapsstömd grundskola och ett gymnasium som så illa förbereder för högre studier att högskolor/universitet måste sänka kraven.

Alsheimer hävdar – likt flera larmrapporter på senare tid – att det nu märks tydligt att yngre generationer förlorat på den nedrustning av framförallt humanistisk bildning, som oförskräckt pågått under de senaste tre, fyra decennierna. Värst drabbas unga människor från icke studiemotiverade hem. Synen på individens intellektuella kapacitet har, skriver Alsheimer, blivit "statisk och inskränkt" och skolan har släppt "målsättningen att alla elever efter utbildningens slut kan leva ett självständigt och innehållsrikt liv samt bidra till att upprätthålla och förbättra samhället."

Att det är kortsiktigt nyttotänkande som ställt humaniora i skymundan är ingen nyhet för någon. Och botten verkar ännu inte nådd. Trots europasamarbetet är det svårt att rekrytera högskolestudenter till exempelvis tyskämnet. Inom högre utbildning är humanioras resurser försvinnande små, men minskas ändå oavbrutet. Alsheimer diskuterar kvalitetsförsämringen i undervisningen med mindre lärarledd tid, större grupper, och överutnyttjade lärare. Den politiserade forskningen är också en konsekvens av nyttofixeringen och fogas även den till förfallsbilden. Och här